

РОМАНСЬКЕ І ГЕРМАНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.111'42:395

О. Афанасьєва, канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

**РИТУАЛ ТА ЙОГО КОРЕЛЯЦІЇ
З ІНШИМИ РЕГУЛЯТИВНО-ВНОРМУВАЛЬНИМИ ФОРМАТАМИ КОМУНІКАЦІЇ**

Висвітлено основні кореляції поняття ритуалу з іншими поняттями регулятивного і вноормувального плану, передусім увічливості. Аналіз основних положень сучасних досліджень ритуалу та їх зіставлення із традиційними і новітніми постулатами теорії увічливості, поняттями етикету, хороших манер дозволило виявити основні тенденції у трактуванні цих понять та визначити перспективи ритоцентричного дослідження регулятивно-вноормувальних форматів комунікації.

Ключові слова: ритуал, увічливість, етикет, рутинна, комунікативна поведінка, інтеракція.

Дослідження різних форм комунікації є наразі одним із основних напрямів мовознавчих досліджень. При цьому ритуалізовані форми комунікації, ритуал як соціокультурне й комунікативне явище постають як важливий об'єкт міждисциплінарного пошуку, який об'єднує зусилля антропологів, етнографів, культурологів, соціологів і мовознавців, передусім у таких галузях, як лінгвокультурологія, лінгвопрагматика, соціолінгвістика, антрополінгвістика, комунікативістика, дискурсологія, медіалінгвістика тощо. Водночас, як зазначає А. Мікаелс, ритуал має багато понятійних аналогів, таких, як рутинна, етикет, культ, жертвоприношення, (спіритичний) сеанс, звичай, церемонія, вшанування, гра, свято, святкування, театральне чи спортивне дійство. У сучасних неакадемічних дебатах ці терміни є більшою чи меншою мірою взаємозамінними: рутинна, етикет чи звичай позначають повсякденну поведінку; свято, фестиваль, театр фокусуються на постановочному аспекті, а гра і спорт – на ігровому. Таким чином, до кола ритуалу включаються чайні церемонії, різдвяні свята, шаманістичні сеанси, племінні звичаї, рутинні практики чищення зубів і т. п. [18, с. 7]. Так, у дослідженні ритуалу як соціокомунікативного явища та для його комплексного лінгвопрагматичного опису постає необхідність установлення його кореляцій з іншими поняттями нормативно-регулювального характеру, які застосовуються до практик і форматів прагматичного, культурологічного плану, такими, як увічливість (цивілізованість, чемність, люб'язність, хороші манери), моральний порядок (Е. Дюркгайм, М. Дуглас), етикет, протокол тощо, адже здебільшого предметом вивчення як ритуалу, так і інших фіксованих форм комунікації є одні й ті самі типи інтеракції, комунікативні ситуації, мовленнєві акти, такі, як вітання, подяка, вибачення, прощання і т. п.

У цілому, у визначеннях ритуалу сучасними дослідниками підкреслюються такі його ознаки, як фіксованість, регламентованість, повторюваність, схематичність, прописовість. Так, Я. Платвоет описує ритуал як поведінку, яка керується певними правилами, є повторюваною і здійснюється в рамках попередньо встановлених шаблонів, які стали таким чином санкціонованими і традиційними. У цілому, ритуал тяжіє до формальності, стереотипності й непорушності [23, с. 28]. Починаючи із дюркгаймівської традиції вивчення ритуалу, його дослідники сходяться в думці про соціальну об'єднавчу функцію ритуалу. Ю. Д'Аквілі, Ч. Логлін і Дж. Макманус уважають що ритуальна поведінка є "різновидом формалізованої поведінки, яка включає двох або більше осіб, між якими відбувається активна двостороння комунікація, яка є (1) структурованою; (2) стереотипною, повторюваною в часі; і (3) приводить до більш тісної координації між особами задля певної соціальної дії, цілі або мети" [7, с. 29]. Поняття ритуаліза-

ції пов'язується передусім з регулюванням, упорядкуванням, приписом [14, с. 28].

Розрізняючи різні типи ритуалу, у першу чергу, релігійні та світські, як у науковому аспекті, так і в повсякденному розумінні, до останніх відносять передусім ритуали увічливості, які виявляються у таких комунікативних ситуаціях, як згадані вище вітання, прощання, подяка, вибачення. Увічливість уважається категорією етично-філософського плану, розглядається в педагогічному плані, адже її формування відбувається в процесі виховання особистості. В етичному аспекті увічливість визначають як форму "взаємин між людьми, що виявляється в уважності, доброзичливості, бажанні добра іншій людині, коректності, люб'язності, делікатності та такті, у готовності зробити послугу тому, хто цього потребує; риса характеру, моральна якість людини, що характеризує поведінку особи, для якої повага до людей стала повсякденною нормою і звичним способом поводження з оточуючими". До того ж під увічливістю "зазвичай розуміють уміння і звичку шанобливо й тактовно спілкуватися з людьми", вона "вважається проявом добрих манер і знання етикету", дає змогу людям "почувати себе комфортно в компанії та уникати напруженості в стосунках" [1, с. 70].

Саме формальний характер, "штучність" і почасти незрозумілість як правил етикету, який фіксує та прописує поведінкові моделі в параметрах належної поведінки, вживання формул увічливості, так і сценаріїв та схем ритуалу нерідко надають цим поняттям негативного відтінку у повсякденному сприйнятті. Описуючи ритуали увічливості, Д. Пікар зазначає, що увічливість часто позначають як "простий ритуал", щоб підкреслити її "механічний" чи "штучний" характер, відсутність природності [22, с. 28]. Іще недавно, пише Д. Жофрей, ритуали розглядали як стереотипну неприродну поведінку, яка обмежувала можливості мислити та діяти [14, с. 24]. Зі свого боку, М. Тофтул наголошує на тому, що розрізняють формальну, суто зовнішню увічливість, "прищеплену вихованням, вишколенням, але не сприйняту серцем холодної егоїстичної людини", і внутрішню увічливість, "джерелом якої є доброзичливість, увага до ближнього, глибоке відчуття солідарності з ним" [1, с. 70]. У парадоксальних міркуваннях А. Конта-Спонвіля увічливість подано як штучний виверт, який може доходити аж до плазування чи образи. Отже вона не є доброчесністю, проте є основою всіх чеснот, які набуваються в процесі виховання [6]. Водночас Д. Пікар уважає, що увічливість не можна зводити до формальної та поверхневої системи більш чи менш штучних правил чемності. Вона діє на глибинну афективність індивіда, його образ і самоповагу, на відносини з іншими. Вона засновується на цінностях і принципах, які відповідають фундаментальним потребам

сприяння і регулювання суспільної взаємодії. Тому вона засновується на доєднанні й управляється в символічному просторі [22, с. 54].

Самими носіями мови ввічливість сприймається в категоріях психосоціальних і нормативних. Так, британські носії англійської мови концептуалізують увічливість як повагу до почуттів інших людей шляхом пристосування до соціальних норм і очікувань, які включають використання стандартних форм, таких, як *please* і *sorry* у відповідних ситуаціях, висловлення прохання, а не вимоги щось зробити та демонстрацію "хороших манер" [25, с. 88]. З погляду австралійських носіїв англійської мови, увічливість має такі асоціації: бути дружнім, доступним, люб'язним, уважним, скромним, некатегоричним, смиренним; повага і увага; належне використання мови [21, с. 41–42], а також виявляється у формалізованості, коректних формах звертання, частішому використанні *please* і *thank you*, дружніх привітань та шанобливому завершенні спілкування, використанні формальних засобів для вітань і прощань, ретельному виборі слів [19, с. 4]. Американські носії англійської мови вважають, що "ввічливий" (*polite*) корелює із поняттями поштовістості, поваги, люб'язності, дружнього ставлення, належного, у той час як неввічливість пов'язується із марнославством, ворожістю, грубістю [11, с. 290]. Підводячи підсумки цих досліджень, М. Хауг зазначає, що носії різних національних варіантів англійської мови включають до поняття ввічливості повагу, дружнє ставлення, люб'язність, належність, скромність [9, с. 300].

Увічливість стає предметом мовознавчих і соціокомунікативних досліджень у положеннях про ритуали соціальної інтеракції Е. Гофмана, у теорії ввічливості П. Браун і С. Левінсона та подальшому її розвитку в прагмакомунікативних студіях, які зосередили свою увагу не лише на мовних формулах увічливості, а й на описі та аналізі її прагматичних характеристик, особливостей комунікативної інтеракції (Г. П. Грайс, Р. Лакофф, Дж. Ліч та ін.). У такій перспективі ввічливості надається всеохопного мовного масштабу. Так, на думку П. Браун, основоположниця теорії ввічливості, якщо мова є тією рисою, яка найрадикальніше відрізняє *Homo sapiens* від інших видів, то ввічливість є тією рисою використання мови, яка найнаочніше виявляє сутність людської соціальності у мовленнєвому вираженні [4, с. 326]. З такого погляду ввічливість розглядається у широкому сенсі як всеохопна у мовному вжитку [там само]. На думку М. Хауга і Д. Кадара, "увічливість є основним засобом, за допомогою якого люди виражаються і підтримують міжособистісні стосунки [10, с. 1]. З погляду Д. Жеффрея, який використовує ширше за значенням поняття цивілізованості / вихованості (*civilité*), саме вона є основою всіх форм соціального життя і включає правила належної поведінки (*savoir-vivre*), увічливості, пристойності, які сприяють взаємній довірі та повазі. [12, с. 11].

Водночас трактування поняття ввічливості та методи її дослідження змінюються з часом. Дослідники виділяють підхід з погляду соціальної норми, конверсаційний максимум, збереження лица, конверсаційного контрасту [8]. Розрізняють також традиційний підхід, заснований на постулатах кооперативного принципу П. Грайса; прагматичний, де теорія мовленнєвих актів переосмислюється з погляду критеріїв увічливості (Р. Лакофф, П. Браун і С. Левінсон); постмодерні студії, які наголошують на індивідуальних та оцінних параметрах увічливості (Дж. Іллен, С. Міллз, Р. Ваттс, М. Лочер), пропонують альтернативні епістемологічні й онтологічні рамки дослідження, зокрема, дискурсивний [9] та фреймовий підхід до аналізу цього явища [26]. У дискурсивно орієнтованих дослідженнях увічливість

визначається як мовленнєва поведінка, яка перевищує очікування і водночас сприймається як така, що відповідає соціальним обмеженням даної інтеракції: вона несе ціннісне значення в емергентній комунікативній мережі, надмірне вираження якого вимагається належною поведінкою у цілісній інтеракції [27, с. 162]. Увічливість виражається в поведінці, яка виділяється, є маркованою [17, с. 17].

Останнім часом критично переглядаються основоположні поняття і положення теорії ввічливості, закладені в працях Е. Гофмана, розвинені й викладені як постулати теорії ввічливості П. Браун і С. Левінсоном. Нові підходи розвивають думку про контекстну та особистісну обумовленість інтеракційно спрямованих індексальних мовних і немовних компонентів комунікації, які її учасники оцінюють у параметрах увічливості, адже одні й ті самі формули, жести, інші поведінкові вияви можуть сприйматися по-різному з огляду на відносини між комунікантами, які складаються в конкретній комунікативній ситуації, їхні соціокультурні та комунікативні компетенції, особистісні характеристики тощо. Крім того, крос-культурні студії вносять свої поправки до традиційно-прагматичного надконтекстного бачення ввічливості, беручи до уваги специфіку різних типів культур в організації соціальних відносин та комунікативних форматів. Їх особливу значущість у сучасний період зумовлено активними міграційними процесами, соціальною мобільністю, що ставить питання міжкультурної комунікації серед пріоритетних як у теоретичному, так і в практичному планах. При цьому центральним у вивченні ввічливості стає питання того, як соціокультурна дистанція між інтерактантами відображається в комунікації та моделюється в ній [20, с. 247–248]. Водночас численні дослідники розглядають процеси рутинізації, колоквалізації (десемантизації, граматикизації) у формуванні та живанні фіксованих формул увічливості. Вектор дослідження коливається тут між розглядом таких формул, як деконтекстуалізованих [24] до індивідуально і ситуативно пристосованих та маркованих у процесі інтеракції (див. праці М. Лочер).

Основним предметом критики стає трактування поняття "лица" (*face*) та його збереження, пошанування, підтримання (*facework*) у процесі комунікативного обміну. У результаті такого критичного аналізу питання лица постає в опозиційних відношеннях заданого в соціальних відносинах / співконституційованого в соціальній інтеракції. Як зазначає Р. Арундейл, "ці альтернативні моделі концептуалізують значення і дію як такі, що динамічно еволюціонують, або точніше як емергентні результати, які виникають у двох чи більше послідовних висловленнях, продукованих та інтерпретованих індивідами. Такі моделі пояснюють людське спілкування не як просте механічне зчеплення шестерень, а як складний, не сумарний процес, подібний до інтерактивного виконання мелодії групою джазових музикантів" [3, с. 196]. Іншими словами, ідеться про деконтекстуалізацію чи контекстну обумовленість й індивідуальну оцінку параметрів увічливості, які формують "лица" співрозмовників та відповідні комунікативні стратегії. Дослідник пропонує власну теорію конститування лица (*Face Constituting Theory*), яка концептуалізує лице як соціальне явище, що виникає у взаємному співконституванні людських взаємин, а не як індивідуальне явище, яке включає персонцентричні атрибути: "лице є ключовим аспектом взаємин, які дві чи більше особи разом співконституують, так само, як вони разом співконституують в інтеракції певні значення і дії" [2, с. 2085]. Учений зазначає, що на відміну від існуючих теорій, лице не є персонцентричним атрибутом, таким, як соціальне бажання чи

публічний імідж, або аспектом соціальної ідентичності, яка визначає концепцію висловлення. Воно є реляційним феноменом, спрямованим на зв'язування чи розділення, і досягається в процесі інтеракції як дія і як значення [2, с. 2086–2088]. Водночас, повертаючись до засадничих для ритуалістичних студій думок Е. Гофмана, який надав поняттю ритуалу широкого соціокомунікативного значення, зазначимо, що, увівши поняття "лиця", дослідник пов'язав його з поняттям території та помістив їх до формату ритуалізованої взаємодії. З нашого погляду, сучасна критика поглядів Е. Гофмана не завжди бере до уваги цю ритуальну основу комунікативної структури в її цілісності. Проте саме постульована у цих положеннях просторова метафора зближення/віддалення використовується сучасними науковцями, особливо у крос-культурних студіях, для визначення і дослідження стратегій формування "лиця" комунікантів [20].

Нові підходи до потрактування ввічливості корелюють із положеннями про співконструювання образів комунікантів у процесі інтеракції у французькій прагматичній традиції, що веде до глибинного філософського осмислення проблеми *Я та Інший* (див., зокрема, праці П. Рікера). Слід зазначити, що французькі й канадські дослідники приділяють велику увагу проблемам ритуалу в їх соціокомунікативному вимірі та в цілому наголошують на глибинних засадах ритуалізації життя спільноти, появи нових форм соціокомунікативних ритуалів (П. Лардельє, К. Рив'єр, Д. Жоффрей), що пов'язано з новими суспільними практиками, інформаційними технологіями, формуванням спільнот нового типу, відповідним переосмисленням не лише соціальних і етико-моральних категорій, а й таких категорій, як час і простір, різних аспектів формування спільнотної й особистісної ідентичності. Одним із ключових моментів дискусії стає співвідношення раціональної й ірраціональної, афективно-емоційної складової фіксованих форм поведінки. Так, починаючи із дюркгаймівської традиції вивчення ритуалу, його дослідники сходяться в думці про соціальну об'єднавчу функцію ритуалу. При цьому, як зазначає Я. Платвоет, ритуал дистанціює учасників від спонтанного вираження їхнього "Я", особистих мотивів, попереджає безпосереднє вираження особистих емоцій, крім тих випадків, коли спонтанність і хаос передбачені самим ритуалом [23, с. 28–29]. Д. Жоффрей наголошує на тому, що ритуали покликані передусім стримувати спонтанні сплески емоцій, адже ритуал замінює спонтанні тілесні пульсації регульованою, кодифікованою, медіатованою, спрямованою, цивілізованою поведінкою і забезпечує напружену рівновагу між повагою й надмірністю, порядком і безпорядком [14, с. 28]. Зазначимо, що саме у площині ритуалізованих інтеракцій сучасні дослідники вивчають невічливість, яка стає наразі одним із особливо актуальних напрямів прагмакомунікативних студій (М. Теркурафі, М. Лочер, Д. Бусфілд, Дж. Калпепер, Д. Кадар). При цьому невічливість розглядається не лише в її конфронтаційному аспекті, а й у контексті кооперативних форматів комунікації. Саме в останньому випадку невічливість стає ознакою змагальних та інших типів ритуалу, знімаючи опозиції поваги / неповаги, які є засадничими з погляду теорії ввічливості.

Таким чином, основні параметри ввічливості, світського ритуалу та їх інтерпретація як у ритоцентричних дослідженнях, так і в теорії ввічливості багато в чому збігаються, взаємно накладаються, адже і ввічливість, і ритуал описуються в термінах фіксованої комунікативної поведінки. Ідеться, зокрема, про такі характеристики, як традиційність, стереотипність, формалізованість, формульність, про регульовальні соціальні функції. При цьому теорія ввічливості та її постулати нерідко стають

корелятом поняття ритуалу, механізмів ритуалізації і нерідко збігаються у вивченні комунікативних процесів у сучасному суспільстві [16, с. 26] чи фактично замінюють його. Водночас прагмакомунікативний напрям досліджень ввічливості нерідко виводить поняття ритуалу за межі дослідження, наголос ставиться на переважанні раціонального над ірраціональним, так само, як піддається критиці психосоціального підхід, застосований самими авторами теорії ввічливості, які акцентували увагу на соціальних бажаннях комунікантів як важливо-го чинника формування їх лица [5].

Так, постає питання співвідношення понять ритуалу та ввічливості, яке дискутується у працях Р. Б. Арундейла, М. Теркурафі, Д. Кадара, ритуалу і "хороших манер" (*savoir-vivre*) [22]. З погляду Д. Кадара, основна відмінність між ритуалом і ввічливістю полягає в їх реалізації, а саме в тому, що ввічливість передусім пов'язано з інтерпретацією та оцінкою, а ритуал має розглядатися, перш за все, як дія з огляду на його символічну міметичну цінність [16, с. 26]. Дослідник зазначає, що ритуал є дією, яка вирізняється із-поміж інших, створюючи новий моральний порядок та підсилюючи / долаючи порядок існуючий, Тому не дивно, що він має внутрішній зв'язок із (не)ввічливістю, адже з огляду на те, що ритуал викликає позитивні чи негативні почуття, спосіб, у який комуніканти ставляться один до одного в ритуальному форматі, є для них також вирізняльним. Крім того, зважаючи на моральну цінність ввічливості, люди часто посилаються на неї як на цінність вищого порядку, намагаючись раціоналізувати свої почуття щодо ритуальної інтеракції [15, с. 5].

У дослідженнях французьких і канадських науковців, ввічливість наділяється тими самими рисами, які визначають ритуал, що робить їх взаємозамінними або взаємозначальними поняттями, як-от у словосполученні "ритуали ввічливості". При цьому, у загалом ритоцентричному потрактуванні категорій і форм ввічливості наголос ставиться на прагмакомунікативному компоненті інтеракції. Так, з погляду Д. Пікара, ввічливість стосується умінь жити в суспільстві "під поглядом інших", способу самопрезентації та гри певної ролі, пристосовуючись до партнера, ситуації, місця і часу, адже соціальне переважає тут над індивідуальним [22, с. 17]. З іншого боку, ввічливість розглядається як один із виявів ритуалізованих форм комунікативної поведінки. Так, Д. Жеффрей зазначає, що численні ритуали є прадавніми моделями символічного обміну, сигналами для регулювання контактів різного роду – зустрічей і розставань, від'їзду й повернення, вітання та прощання, самопрезентації чи представлення іншої особи, гостинності, прийому, обміну подарунками та побажаннями тощо. [13] У свою чергу Д. Пікар уважає, що на соціальному рівні манери поведінки (*le savoir-vivre*) функціонують як усі соціальні ритуали, посилюючи єдність групи та сприяючи її протиставленню як незалежної одиниці іншим групам, адже особи, які практикують ті самі ритуали, відчувають себе близькими й солідарними та відмінними від тих, хто їх не практикує. Саме таку функцію виконує етикет, бо, з одного боку, він засновує соціальну групу, а з іншого – позначає кордон між тими, хто його дотримується, й іншими. Водночас ідеться про соціальну диференціацію з відтінком ієрархізації, бо "вишуканість" манер конотується позитивно, а її відсутність негативно [22, с.51].

Таким чином, аналіз сучасних студій ввічливості, з одного боку, і досліджень ритуалу – з іншого, показує тенденцію до виокремлення ввічливості з ритуалістичних форматів, переведення її в дискурсивно-інтеракційний план в англо-американській традиції, у той час як ці поняття тісно переплітаються у робо-

тах франкомовних авторів. Основними спільними критеріями опису ритуалу та ввічливості виступають опозиції раціонального / ірраціонального / емоційно-афективного, спонтанного / регульованого, свободи / обмеження, індивідуального / соціального (ролі, маски), природного / штучного. При цьому ввічливість постає як соціальна модель комунікативної поведінки, яка забезпечується відповідними семіотичними засобами – мовленнєвими формулами, міможестикуляційними, вестиментарними знаками і т. п. і виявляється як інтенція кооперативної взаємодії, яка конструюється в процесі інтеракції. З нашого погляду, виключення глибинних засад ритуалізації, яка встановлює і знімає вищезазначені опозиції, із досліджень ввічливості у певному сенсі обмежує їх теоретико-методологічний апарат. У такій перспективі ввічливість може розглядатися як соціальна раціоналізація та прагматизація початкової синкретичної міфоритуальної єдності цих опозицій. При цьому саме динамічні ознаки вирізнення, виокремлення, маркованості, які є властивими як ритуалу, так і ввічливості (див. вище), з одного боку, і рутинізації форм увічливої поведінки, їх механістичного використання, забуття їх етимологічних і культурно-історичних джерел, пов'язаних із ритуальними практиками – з іншого, стають, з нашого погляду, головними у потрактуванні цих явищ. Соціально та/або індивідуально зумовлена інтенсивність виділення і маркування певної інтеракції визначає прагматичне й символічне навантаження формул увічливості та поведінкових схем, яке або ритуалізує у широкому сенсі таку інтеракцію, тобто актуалізує глибинні смисли сакрального, або рутинізує її, виділяючи власне прагматичні установки успішної комунікації. Саме в процесі конкретної інтеракції відбувається наповнення фіксованих форматів і "порожніх" формул соціально й індивідуально контекстуалізованим змістом. У цій площині переосмислюється поняття етикету, хороших манер, які змінюються із плином часу і адаптуються до його вимог. У попередні історичні періоди стратифікація суспільства засновувалася передусім на домінанті владної вертикалі, що зумовлювало особливу роль ритуалів влади, домінування складних етикетів, які відбивали соціальне розшарування суспільства. При цьому формат етикету, який покликано формалізувати і фіксувати поведінкові моделі, також зазнає суттєвих змін. Становлення етикету як опису належних поведінкових моделей, передусім представників вищих прошарків суспільства, початково охоплювало широке коло питань виховання, навчання, різноманітних знань і вмій (див., напр., трактат Генрі Пічема *The Complete Gentleman*, виданий у 1622 р.), у той час як у сучасних демократичних суспільствах спостерігається універсалізація правил належної поведінки, їхня прив'язка до власне комунікативних вимірів та контекстно зумовлена адаптація (див. сучасний американський "Етикет" Е. Прост або "Міський етикет" Ч. Пурді). Така прив'язка до конкретного типу комунікативної ситуації дозволяє говорити про етикет у метро, автобусі, етикет вигулювання собак, поїздок на велосипеді, поведінки в ковортинг-просторі й т. п.

Тенденції до виокремлення / маркування і рутинізації тісно переплітаються в сучасному комунікативному просторі. Так, у демократичних суспільствах можна говорити про певний надстратифікаційний, трансверсальний об'єднавчий рівень увічливості, який певною мірою переважає над етикетами і протоколами, властивими практикам "вертикального", субординаційного, традиціоналістського й міжкультурного типу (військовий, дипломатичний, королівський тощо) і впливає на них. Закритість соціальних моделей ("ідеалів") попере-

дніх періодів переходить до соціально відкритих загальних настанов комунікативної поведінки передусім за антропологічними (вік, стать), позиціонувальними (організаційні, професійні спільноти), прагмакомунікативними критеріями. При цьому можна спостерігати тенденції до нівелювання антропоцентричних критеріїв, наприклад, гендерних опозицій, що особливо наочно виявляється в США. Водночас залишається достатньо сильною тенденція до виокремлення і закритості нових спільнот, як-от молодіжні угруповання з їх власним "етикетом" або динамічні он-лайн спільноти різного роду, нерідко транснаціонального типу, "випадкові" динамічні ковортинг-спільноти тощо. У цій дослідницькій перспективі ритоцентричний вектор дослідження може надати ширший формат і водночас поглибити вивчення нормативно-внормувальних форматів комунікації як процесів де-ритуалізації, ре-ритуалізації, появи нових ритуалізованих практик.

Список використаних джерел:

1. Тофтун М. Г. Сучасний словник з етики : словник / М. Тофтун. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с.
2. Arundale R. B. Constituting Face in Conversation: Face, Facework, and Interactional Achievement / Robert B. Arundale // *Journal of Pragmatics*. – 2010. – № 42. – P. 2078–2105.
3. Arundale R. B. Face as Relational and Interactional: A Communication Framework for Research on Face, Facework, and Politeness / Robert B. Arundale // *Journal of Politeness Research*. – 2006. – № 2 (2). – P. 193–216.
4. Brown P. Politeness and Language / Penelope Brown // In: *The International Encyclopedia of the Social and Behavioural Sciences*. – Amsterdam: Elsevier, 2015. – P. 326–330.
5. Brown P. Universals in Language Usage: Politeness phenomena / Penelope Brown, Stephen C. Levinson // In: *Questions and politeness: Strategies in social interaction*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1978. – P. 56–310.
6. Comte-Sponville A. *Petit traité des grandes vertus* / André Comte-Sponville. – P.: PUF, 1995. – Режим доступу: <http://mullerkep.free.fr/lectures/vertus.pdf>.
7. D'Aquili E. D. *The Spectrum of Ritual: A Biogenetic Structural Analysis* / Eugene G. d'Aquili, Charles D. Laughlin, and John McManus. – New York: Columbia University Press, 1979. – 375 p.
8. Fraser B. *Perspectives on Politeness* / Bruce Fraser // *Journal of Pragmatics*. – 1990. – N 14. – P. 219–236.
9. Haugh M. *The Discursive Challenge to Politeness Research: An Interactional Alternative* / Michael Haugh // *Journal of Politeness Research*. – 2007. – N 3. – P. 295–317.
10. Haugh M. *Understandings of Politeness* / Michael Haugh, Dániel Z. Kádár. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013. – P. XIII, 306.
11. Ide S. *The Concept of Politeness: An Empirical Study of American English and Japanese* / Sachiko Ide, Beverly Hill et al. // In: *Politeness in Language: Studies in its History, Theory, and Practice*. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1992. – P. 281–297.
12. Jeffrey D. *Préambule. La civilité à l'école* / Denis Jeffrey // In: *Les violences en milieu scolaire : définir, prévenir et réagir*. – Presses de l'Université Laval, 2015. – P. 9–29.
13. Jeffrey D. *Que sont les rites devenus? Du rituel collectif à celui de chacun* / Denis Jeffrey. – 2003. – Режим доступу: <http://www.ledevoir.com/non-classe/33305/que-sont-les-rites-devenus-du-rituel-collectif-a-celui-de-chacun>.
14. Jeffrey D. *Ritualisation et régulation des émotions* / Denis Jeffrey // *Sociétés*. – 2011. – N 114. – P. 23–32.
15. Kádár D. Z. *Politeness, Impoliteness and Ritual: Maintaining the Moral Order in Interpersonal Interaction* / Dániel Z. Kádár. – Cambridge: Cambridge University Press, 2017. – 262 p.
16. Kádár D. Z. *Relational Rituals and Communication. Ritual Interaction in Groups* / Dániel Z. Kádár. – Palgrave Macmillan, 2013. – 224 p.
17. Locher M. *Politeness Theory and Relational Work* / Miriam Locher, Richard J. Watts // *Journal of Politeness Research*. – 2005. – N 1 (1). – P. 9–34.
18. Michaels A. *Homo Ritualis. Hindu Ritual and Its Significance to Ritual Theory* / Axel Michaels. – Oxford University Press, 2015. – 400 p.
19. Murphy M. *Politeness in Intercultural e-mail Communication: Australian and Korean Perspectives* / Margaret Murphy, Mike Levy // *Journal of Intercultural Communication*. – 2006. – N 12. – Режим доступу: <http://www.immi.se/intercultural/nr12/murphy.htm>.
20. Nekvapil J. *Politeness in the Czech Republic: Distance, Levels of Expression, Management and Intercultural Contact* / Jiří Nekvapil, Jiří V. Neustupný // In: *Politeness in Europe*. – Clevedon, England: Multilingual Matters, 2005. – P. 246–262.
21. Obana Y. *The Sociological Significance of Politeness in English and Japanese Languages. Report from a Pilot Study* / Obana, Yasuko and Tokako Tomoda // *Japanese Studies Bulletin*. – 1994. – N 14 (2). – P. 37–49.

22. Picard D. *Politesse, savoir-vivre et relations sociales* / Dominique Picard. – P.: PUF, 2014. – 128 p. – Режим доступу: <http://197.14.51.10:81/pmb/Que%20sais%20je/Communication/Politesse%20savoir-vivre%20et%20rela%20-%20Picard%20Dominique.pdf>.
23. Platvoet J. G. *Ritual in Plural & Pluralist Societies: Instruments for Analysis* / Jan G. Platvoet // In: *Pluralism & Identity: Studies in Ritual Behaviour*. – Leiden, etc.: Brill, 1995. – P. 25–51.
24. Schlund K. *On Form and Function of Politeness Formulae* / Katrin Schlund. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/264881733_On_form_and_function_of_politeness_formulae.

25. Sifianou M. *Politeness Phenomena in England and Greece: A Cross-Cultural Perspective* / Maria Sifianou. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – 254 p.
26. Terkourafi M. *Beyond the micro-level in politeness research* / Marina Terkourafi // *Journal of Politeness Research*. – 2005. – N 1. – P. 237–262.
27. Watts R. J. *Politeness* / Richard J. Watts. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 318 p.

Надійшла до редколегії 30.10.17

O. Afanasyeva, Phd.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

RITUAL AND ITS CORRELATIONS WITH OTHER REGULATORY AND NORMATIVE COMMUNICATION FORMATS

The article is devoted to the study of the main correlations of the concept of ritual with other regulatory and normative concepts, particularly with politeness. An analysis of the principal provisions of modern ritual studies and their comparison with the traditional and the newest postulates of courtesy, the notions of etiquette, good manners, etc. made it possible to identify the main tendencies in the interpretation of these concepts as well as to determine the prospects for rhythocentric research of regulatory and normative communication formats.

Keywords: ritual, politeness, etiquette, routine, communicative behavior, interaction.

O. Афанасьєва, канд. філол. наук, докторант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РИТУАЛ И ЕГО КОРРЕЛЯЦИИ С ДРУГИМИ РЕГУЛЯТИВНО-НОРМИРУЮЩИМИ ФОРМАТАМИ КОММУНИКАЦИИ

Статья посвящена исследованию основных корреляций понятия ритуала с другими понятиями регулятивного и нормативного плана, прежде всего вежливости. Анализ основных положений современных исследований ритуала и их сопоставление с традиционными и новейшими постулатами теории вежливости, понятиями этикета, хороших манер позволило выявить основные тенденции в рассмотрении этих понятий и определить перспективы ритоцентрического исследования регулятивно-нормирующих форматов коммуникации.

Ключевые слова: ритуал, вежливость, этикет, рутина, коммуникативное поведение, интеракция.

УДК 81.111:81'42:82-94

Я. Бистров, д-р філол. наук, проф
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДґРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРАТИВУ В КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНІЙ ПАРАДИГМІ ЛІНГВІСТИКИ

Окреслено аспекти дослідження оповідного тексту в контексті лінгвофілософських підходів дослідження, нарративу в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. На матеріалі англomовного біографічного нарративу схарактеризовано феноменологічні, герменевтичні, постструктуралістські й синергетичні засади дослідження у світлі лінгвокогнітивного підходу в лінгвістиці нарративу.

Ключові слова: нарратив, когнітивна лінгвістика, когнітивна макроструктура нарративу, феноменологія, герменевтика, постструктуралізм, синергетика.

Назву нової галузі лінгвістики тексту, яка передбачає вивчення лінгвістичного аспекту організації оповідного тексту, зокрема "особливостей використання та інтерпретації мовних елементів у нарративі", було запропоновано ще в 1995 р. О. В. Падучевою [9]. З іншого боку, зміщеня уваги когнітологів до аналізу відношень "текст – читач" дало початок не тільки переосмисленню поняття "нарратив" як складника літературознавчої парадигми текстового аналізу і викликало їхнє зацікавлення до вивчення діяльності читача в "лінгвістичному конструюванні повсякденного життя" [11, с. 57].

Причиною перегляду парадигми мовознавчої науки, зокрема в частині аналізу художнього тексту, послужило становлення лінгвістики нарративу як окремої філологічної галузі (пор.: наратологія вивчає нарратив з теоретико-літературознавчих позицій). Статус нарративу як когнітивної макроструктури й інструменту пізнання навколишнього світу, відображення в ньому життєвого досвіду людини, поступово отримує широке визнання як об'єкт аналізу в когнітивній лінгвістиці.

Осмислення канонічної (ідеалізованої) структури оповіді як репрезентації послідовності хронологічно організованих і причинно поєднаних подій, а також статусу наратора й адресата, служило об'єктом численних досліджень у сучасній наратології (М. Баль, Ж. Женетт,

В. Лабов, Дж. Принс, М. Тулан). Визначення нарративу, які побутують у сучасному літературознавстві, указують на нарратив як особливий рід сюжетно-оповідного дискурсу з акцентом на його подієвості, тобто на дії, яка відбувається у певній ситуації із урахуванням певних чинників, як-от: інформування, привернення уваги, розважання, переконування тощо (Ж. Женетт, В. Шмід).

Діапазон вивчення нарративної функції тексту поступово розширився за рахунок установлення фундаментальних принципів розповідання як когнітивної діяльності, до якої залучений читач у частині осмислення, запам'ятовування і структурування нарративу на емпіричному рівні пізнання у вигляді стереотипних схем і фреймів (Р. Абельсон, Р. Богранд, П. Верт, Д. Герман, Т. А. ван Дейк, Дж. Мандлер, М. Флудернік). Когнітивні моделі текстотворення, конститuentами яких можуть виступати час і місце дії, тема, зміст, подія, формують когнітивну макроструктуру оповідного тексту. Критичний огляд засадничих парадигм посткласичної наратології та аналіз її сучасного стану із позицій літературознавства, лінгвопоетики й когнітивної лінгвістики знаходимо і у новітніх працях українських філологів (Я. Бистров, І. Папуша, Р. Савчук).

Проблематика сучасних наратологічних студій свідчить про подальші розвідки у царині лінгвістичної теорії